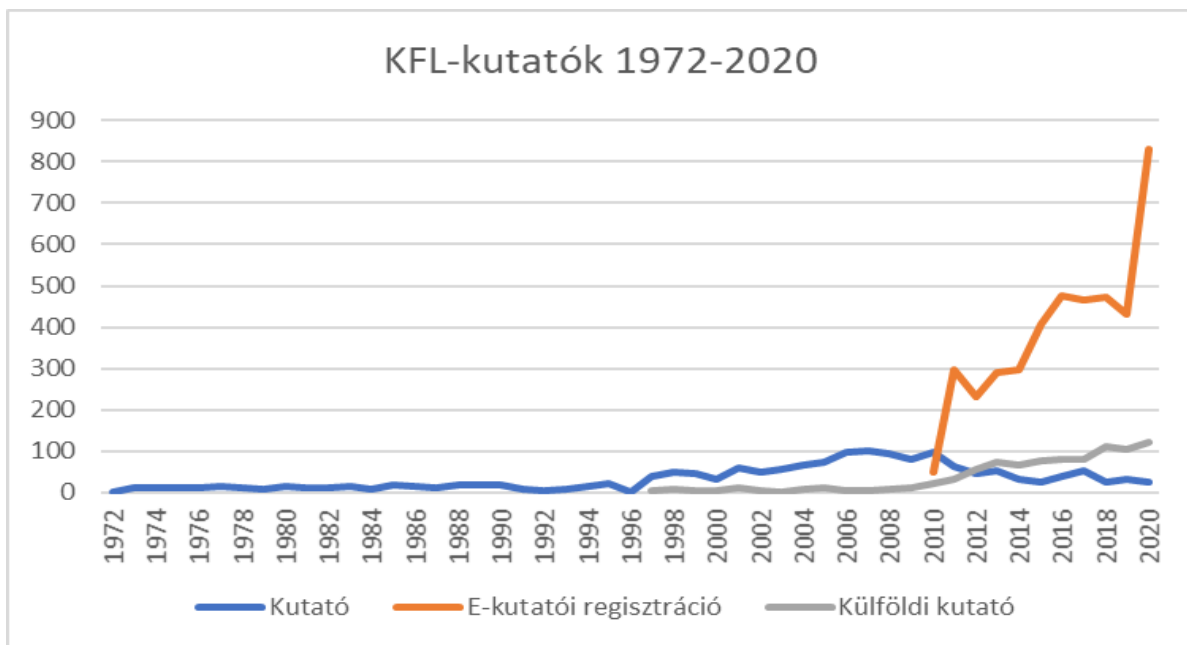

Ki jut el a levéltárba? Kihez jut el a levéltár? Öt évtized kutatóforgalmának változásai Kalocsán (1972-2020)

Bevezető

Kinek kell a levéltár? Kinek van szüksége ránk? – hangzik a rövid, de annál határozottabb kérdés, melyre levéltár-típusonként és koronként nagyon különböző válaszok adhatók. Az alábbiakban a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL) esetében, az elmúlt öt évtized kutató- és ügyfélforgalmát figyelembe véve igyekszünk áttekinteni a legfontosabb változásokat, és számba venni, hogy mi minden rejlik a változások hátterében.

Bevezetőként a levéltár kutatóinak diagramját láthatjuk, a kék vonal jelzi a Kalocsán kutatók számát (10-100 között mozog, és 2006-2010 között éri el csúcserőit), a narancssárga vonal pedig e-kutatóinkat (2011-ben 300-ról indul, és 2020-ban meghaladja a 800-at). Szürke vonal jelzi külföldi kutatóink összesített számát (1-2 főről indul, és az utóbbi években meghaladja a 100-at).

1970-es évek, a történelmi levéltár születése és a kutatószolgálat kezdete

A jogszabályi háttérrel tekintve 1969-ben váltak „szaklevéltárakká” az egyházi levéltárak Magyarországon (1969. évi 27. tvr.), és ötven éve, 1971 tavaszától náluk is érvényessé vált a Levéltárak Ügyviteli Szabályzata, amely részletesen és egységesen szabályozta a magyar levéltárak tevékenységét. Az említett változások részeként Kalocsán, az érseki központban elválasztották a történelmi levéltárat az egyházmegye irattárától, és a régi iratokat őrző levéltár külön munkatársat is kapott (korábban a levéltáros a hivatal munkatársa volt, és elsősorban az ottani iktatást-iratkezelést végezte).

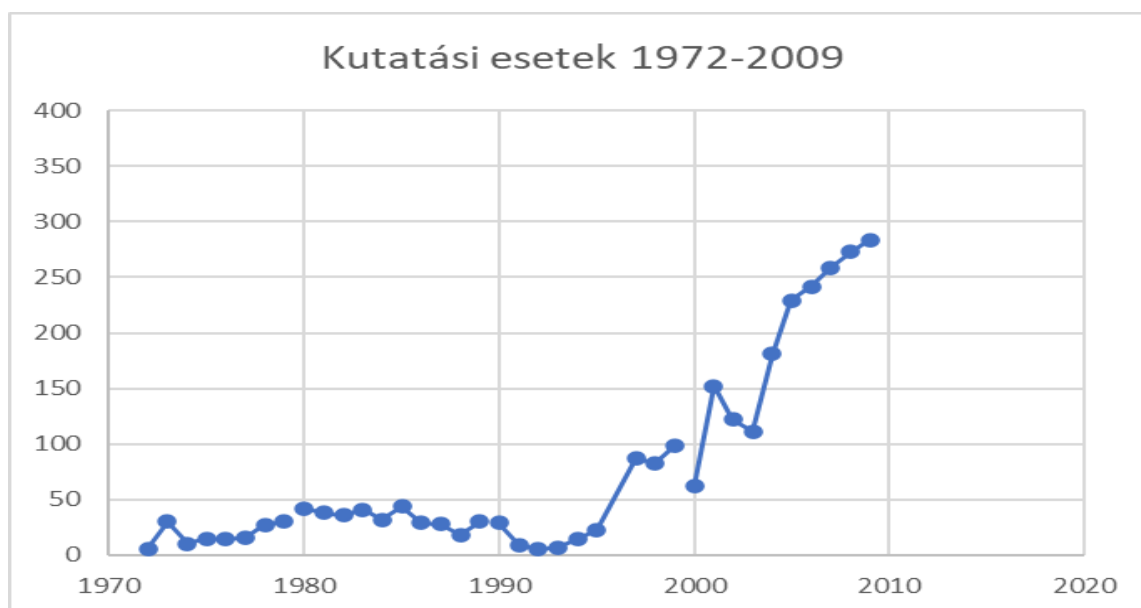
Az egyházmegyék történelmi levéltárainak kialakítása egyébként a II. Vatikáni Zsinat utáni egyházi jogi szabályozásnak is megfelel, az új kánonjogi kódex szintén rendelkezett a szükségességükről és kezelésükről (CIC 491. kán. 2.§.) Kalocsán 1972-ben kezdték meg a kutatónapló vezetését, melynek bejegyzéseiből megállapítható, hogy a levéltárat évente átlagosan 10 kutató kereste fel az 1970-es években, a kutatási esetek éves átlaga 15-20 körül volt. A kutatókat egy részmunkaidős levéltáros fogadta az erre a célra kialakított kutatószobában, ahol megkezdődhettek az egyháztörténelmi kutatások, melyek az előző két évtizedben nem voltak jellemzőek Magyarországon.

1980-as évek, német helytörténelmi- és családkutatók megjelenése

Az 1980-as években fokozatosan a duplájára nőtt a kutatóforgalom, évente átlagosan 15-20 kutató érkezett, és 30-40 kutatási eset történt. A növekedésben jelentős szerepet játszott a Németországból érkező, de valójában a néhai Bács-Bodrog vármegye területéről származó kutatók csoportja, akik németországi civil szervezetek segítségével, együtt dolgozták fel, ill. másolták le egy-egy svábok lakta település katolikus közösségeinek legfontosabb forrásait. Hazatérve, Németországban sorra jelentették meg a bácskai sváb települések családkönyveit és helytörténelmi kiadványait (Familienbuch... Ortsippenbuch... kezdetű címekkel). A családkutatás első „hulláma” volt ez Kalocsán, mely fontos tapasztalatot jelentett, hiszen ez az érdeklődés később tovább terjedt, és Magyarországon is jellemzővé vált.

A rendszerváltás lendülete és megtorpanása (1989-1994)

A politikai rendszerváltás idején, 1989-1990-ben változott a kutatások jellege, mindkét évben 20 kutató érkezett, és több mint 30 kutatási eset történt. A témákból látható, hogy ezekben az években felpezsdült az egyháztörténelmi érdeklődés, ami érthető, hiszen újra napirenden volt az egyházak nagyobb társadalmi szerepvállalása. Meglepő viszont, hogy a kutatónapló következő oldalai egyértelmű visszaesést mutatnak, az 1991-1994 közötti időszak éves átlaga újra 10 kutató volt, 15-20 esettel, mint az 1970-es évek elején. A visszaesésben véleményünk szerint az is szerepet játszott, hogy az ekkoriban zajló kárpótlási folyamatok során az emberek sokkal inkább a jogbiztosító iratokra koncentráltak, a figyelem középpontjában nem a történelmi kutatások álltak. Érezhető volt ez a közlevéltárak forgalmán is, ott viszont jelentős kárpótlási ügyfélszolgálati munka folyt, ami az egyházi intézményekben nem volt jellemző.

A fenti ábrán a kutatási esetek számát láthatjuk, az e-kutatást megelőző időszakban (1972-2009). Az esetek száma 1995-ig 50 alatt mozog, majd növekedésnek indul, és a 2000-es években igen erőteljes emelkedést mutat (a forgalom másfél évtized alatt tízszeresére nőtt, a csúcserték megközelíti a 300-at).

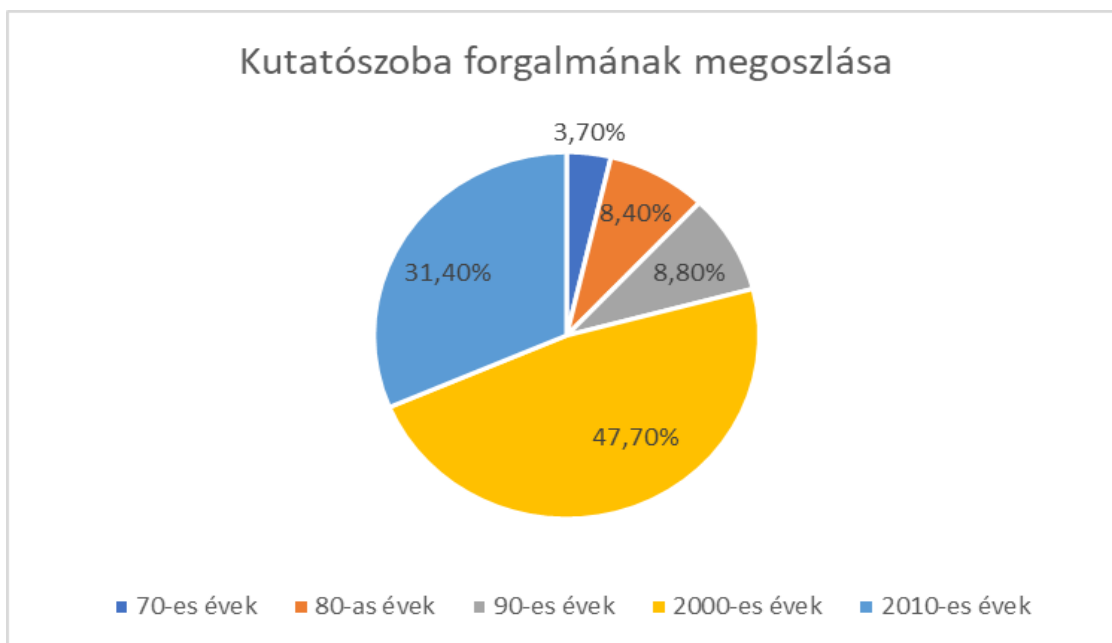
Új jogszabályi, pénzügyi és szakmai környezet, folyamatos forgalom-növekedés (1995-2005)

1995-ben született meg az új levéltári törvény (1995. évi LXVI. tv.), melynek értelmében az egyházi intézmények nyilvános magánlevéltárak lettek. Stabilabbá váltak működésük pénzügyi körülményei, rendszeressé váltak a pályázati lehetőségek, és számos helyen szakképzett, fiatal levéltárosok láttak munkához. Kalocsán ettől az évtől kezdve két munkatárs dolgozott, és néhány éven belül sorra jelentek meg a levéltár állományát ismertető publikációk-kiadványok, melyek lehetővé tették a kutatók tájékozódását. 2000-től ez a tartalom az interneten, a levéltár honlapján is elérhetővé vált. Mindez fokozatos és folyamatos forgalom-növekedést eredményezett, s az ezredforduló utáni években a kutatók átlagos száma már 60 volt évente, a kutatási esetek száma pedig 140-150 körül alakult. A számok kapcsán érdemes kiemelni, hogy a kutatási esetszám növekedése másfél évtized alatt tízszeres (!) volt.

„Teltház” kutatószoba, a családkutatás tömeges megjelenése (2006-2010)

2006-tól egy újabb, ugrásszerű változás történt, a kutatók száma innen kezdve évente 100 körül volt, a kutatási esetek száma pedig 250 felett járt, végül megközelítette a 300-at. Mindez azt jelentette, hogy 2-3 férőhelyes kutatószobánk gyakran megtelt, a kutatói jelenlét folyamatos volt (teljes munkaidőnkben H-P, 8-16 óra között fogadtuk a kutatókat, a kevés férőhely miatt előzetes bejelentkezéssel). A kutatások jellegét tekintve egyre meghatározóbbá vált a családkutatói érdeklődés. A családkutatók ekkor már civil szervezetekbe tömörültek, segítettek egymás munkáját, mi partnernek tekintettük őket, igyekeztünk együttműködni velük. A Magyarországi Németek

Családfakutató Egyesülete (AKuFF) 2004-ben pl. Kalocsán, nálunk tartotta éves közgyűlését és konferenciáját, szakkönyvtárak gyarapítását is rendszeresen segítették. A kommunikációban közben egyre jelentősebbé vált az internet, melyet a családkutatók kreatívan használtak, és meg is fogalmazták újszerű tartalomszolgáltatási igényeiket, melyek először „álomszerű” elvárásoknak tűntek levéltáros szemmel. Ennek ellenére odafigyeltünk rájuk, és mielőbb igyekeztük teljesíteni azt a kérést, hogy honlapunkon kutatóink számára ne csak az iratok ismertetését-leírását adjuk, hanem magukat az eredeti forrásokat, digitális képek formájában.

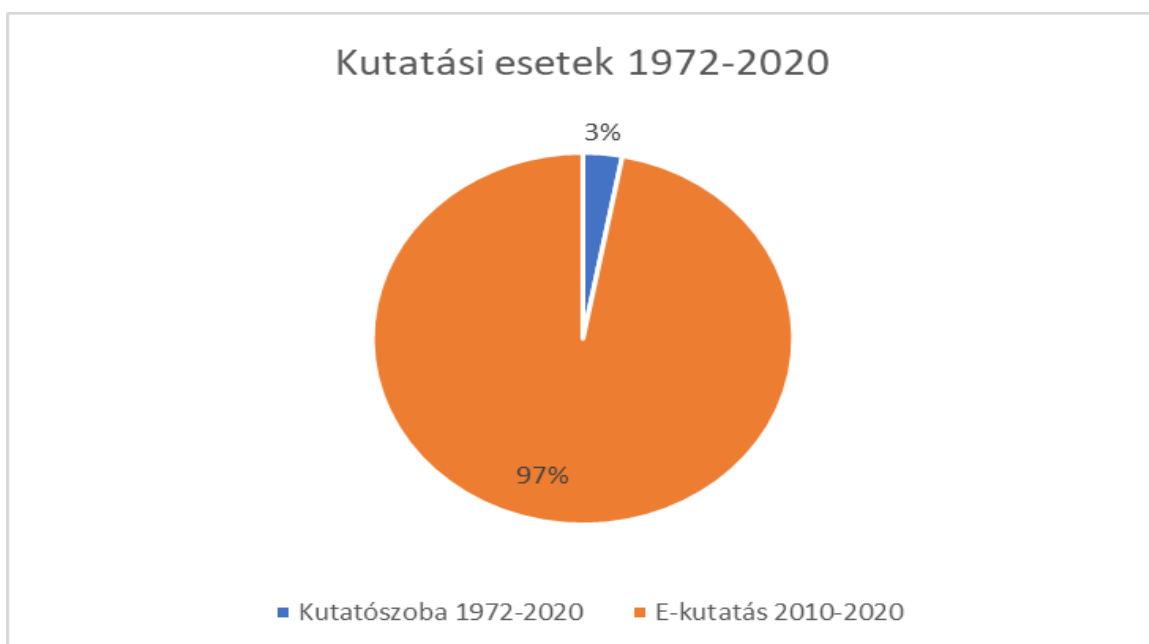
„12 órától” indulunk a 70-es évekkkel, és néhány kisebb „szelet” után a 2000-es éveket kell kiemelnünk, ez az évtized hozta a teljes forgalom felét. A 2010-es évek aránya is jelentős, de ebben az időszakban már jelentősen csökkentette a helyi forgalmat az e-kutatás lehetősége, a családkutatás egyre inkább honlapunkon, és nem a levéltárban folyik.

E-kutatás, falakon kívüli levéltár, virtuális kutatószoba (2011-2020)

Tíz év alatt közel kétmillió digitális képfelvétel készült intézményünkben, melyek segítségével online szolgáltatást működtettünk honlapunkon, a családtörténeti- és helytörténeti kutatók számára, Matricula-Historia-online néven. A levéltári kutatás ezzel átlépte az intézmény falait, és virtuális kutatószobánk a földrajzi helytől és a nyitvatartási időtől is függetlenné vált. A technikai újítás jelentős eredményeket hozott, évente átlagosan 400 kutatói regisztrációt fogadtunk, és 12 ezer kutatói belépés történt, vagyis a kutatási esetek száma korábbi, teltházas kutatószobánk forgalmához képest is 50-szeresére (!) nőtt, s az előző évtizedhez képest ötször annyi kutatóval kerültünk kapcsolatba.

Nem csak a számok ugrásszerű növekedése figyelemre méltó, kutatóink köre és a kutatások intenzitása is jelentősen megváltozott. A korábbi 5-10 helyett ma már több mint 100 határon túli kutatónk van évente, és az online szolgáltatás

non-stop jellegének köszönhetően az aktív, kereső korosztály is szép számban megjelent, ők általában esténként és hétvégéken érnek el bennünket (mivel munkaidőben, azaz levéltárunk nyitvatartási idejében ők is dolgoznak). Egy-egy e-kutatónk átlagosan 30 alkalommal használja a rendszert, míg korábban, személyesen csak 2-3 alkalommal jutottak el hozzánk. A böngészett képfelvételek száma évente átlagosan 2,2 millió volt, ezt a kutatóforgalmat a levéltárban lehetetlen lett volna kiszolgáltatni, hiszen naponta több tonna papírt kellett volna megmozgatnunk, és 40-50 embert fogadnunk egy két-három fős intézményben (2013 előtt kettő, azóta három levéltáros szakalkalmazottal dolgozunk). Elgondolkodtató, figyelemre méltó adat, hogy tíz év e-kutatási eseteinek száma (120 ezer eset) nagyságrendileg haladja meg a kutatószoba ötven éves forgalmát (4 ezer eset):

A kutatási esetek számát tekintve kiugró a tíz éves e-kutatás eredménye, amely 97%-kal szerepel ötven év összesített forgalmában. A kutatószoba részesedése mindössze 3%. A jelenléti kutatás aránya manapság eltér az internetes kutatóforgalomhoz képest.

Tartalmi és módszertani felvetések

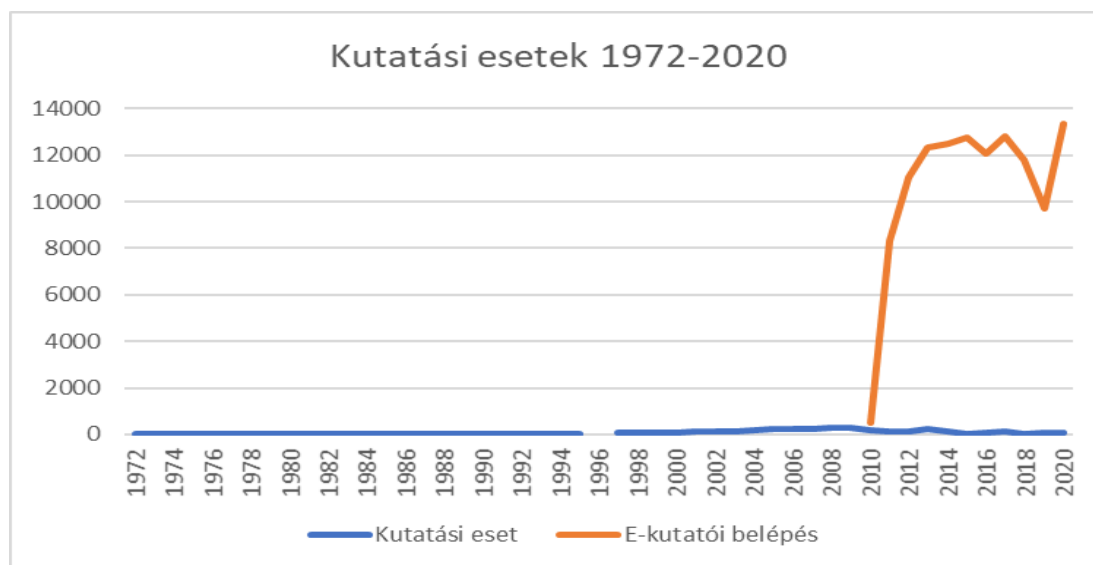
A „Ki jut el a levéltárba?” kérdés helyett ma már aktuálisabbnak érezzük a „Kihez-mivel jut el a levéltár?” – jóval összetettebb és mozgalmassabb kérdését. A 21. században a megfelelő technika, a kommunikációs lehetőség általában adott, de nekünk, levéltárosoknak kell felismernünk a forrásokban rejlő tartalmi lehetőségeket, a kutatói érdeklődés figyelembevételével. Nem elég nyitva tartanunk és várnunk, hatékonyabb, ha meg tudjuk szólítani potenciális kutatóinkat, és könnyen elérhetővé tesszük számukra forrásainkat. Kalocsán olyan erősnek éreztük a kutatók családtörténeti- és helytörténeti érdeklődését, hogy online tartalomszolgáltatást indítottunk a számukra. A tartalom folyamatos bővítésével, újabb források bevonásával a kutatói

érdeklődés is töretlen maradt, sőt fokozatosan erősödött, ami egy évtized távlatában szép eredmény. A „csoda”, vagyis a korábban elképzelhetetlen mértékű kutatóforgalom tehát egy kis levéltárban is megtörténhet, és nem csak „három napig” tarthat.

A digitalizálás általában válogatást feltételez, melynek során bizonyos forrásokat kiemelünk, hiszen ritkán van mód egy-egy levéltár teljes egészében történő digitalizálására. A kutatóknak szánt digitális gyűjteményeinket érdemes kutatóbarát módon közölnünk. Ha pl. Kalocsán a levéltári fondjegyzékünket tükröző szerkezetben tettük volna elérhetővé digitális képanyagunkat, kutatóink jóval nehezebben igazodtak volna ki a rendszerben. Mivel a családtörténeti- és helytörténeti kutatások közös nevezője-kiindulópontja az adott helység katolikus közössége, a digitalizált képanyagot településenként rendezve publikáltuk, kutatóink ugyanis ebben a struktúrában kezelik-böngészik a legkönnyebben a tartalmat, és gyorsabban megtalálják a számukra érdekes anyagokat.

Digitális gyűjteményeink véleményünk szerint hamarosan új segédlet-típusokat igényelnek, és nem valószínű, hogy az iratok nyilvántartására használt levéltári adatbázisaink a kutatók számára is kielégítő módon kezelnék őket. Számukra a tartalom és a kapcsolódó digitális képanyag lesz a meghatározó, és a levéltári jelzet (proveniencia) csupán másodlagos elem.

A kutatók figyelme irányítható is bizonyos forrástípusok kiemelésével, digitalizálásával. Tíz éve tudatosan döntöttünk a családtörténeti és helytörténeti források párhuzamos digitalizálása mellett, mert úgy véltük, hosszú távon erősíteni fogják egymást. Kutatóink kezdetben főként az anyakönyveket használták, de idővel az egyéb iratok kutatása is gyakoribbá vált, mert megtapasztalták, hogy az egyes személyek-családok a helyi közösségekben voltak aktívak, ott található meg tevékenységük nyomai. Ugyanakkor a helytörténeti kutatók számára is fontossá vált a családi kapcsolatok kutatása, ami sok esetben segítette a történetek hátterének megértését.

Összegzés, a levéltár és a kutatók jó kapcsolatának feltételei

Mintegy összegzésként, ötven év kalocsai tapasztalatai alapján a következőket érezzük fontosnak a levéltár és a kutatók jó kapcsolatának fenntartásához, építéséhez:

- Kiszámítható jogszabályi környezet a levéltár, mint intézmény működésére, és az iratok kutathatóságára vonatkozóan is (adatvédelem, kutatási korlátozások).

A különféle jogszabályok eltérő, ill. bizonytalan értelmezése nehézségeket okozhat a kutathatóság megítélésében.

- Szakképzett levéltárosok alkalmazása, rendszeres nyitva tartás (lehetőleg minél nagyobb óraszámban, ne csak néhány napon, ne csak néhány órában)

- A levéltár használatát segítő, forrásait ismertető segédletek készítése és publikálása az intézmény honlapján

- Rendszeres levelezés az érdeklődőkkel, online kommunikációs eszközök (e-mail stb.) használatával, kapcsolattartás kutatói szervezetekkel

- A kutatói érdeklődés megfigyelése, követése, s az érdeklődésre számot tartó források feltárása-digitalizálása, elérhetőségük megkönnyítése online szolgáltatással (e-kutatás lehetőségének megteremtése)

- Az e-archívum folyamatos gondozása, fejlesztése, tartalmának rendszeres ismertetése

- Fontos eldöntendő kérdés a háttérben, hogy vállaljuk-e a „tömeges” kutatói igények kiszolgálását, vagy inkább a professzionális kutatókra, esetleg hivatali-közigazgatási teendőinkre, tudományos munkánkra koncentrálunk. Ha a szélesebb társadalmi igények mellett döntünk, akkor manapság a mikrotörténet világában, a hétköznapiak, az egyének által megélt történelem forrásait kell keresnünk és kiaknáznunk, ami nem mindig könnyű levéltáraink adottságait, és iratállományunk szerkezetét tekintve.

- Bár túlmutat levéltárainkon, de részt kell vennünk annak az ellentétnek a feloldásában, ami a személyekre vonatkozó adatok kutatása (mint domináns történeti érdeklődés), és a személyek adatainak védelme (mint társadalmi-jogi követelmény) között feszül a 21. században. Az előre lépéshez szükség van a levéltárosok szakmai tudására, segítőkészségére, és nem nézhetjük „közönyösen” az ezzel kapcsolatos kutatói nehézségeket.

(Előadás-vázlat, elhangzott 2021. szeptember 30-án, a szabadkai Városháza nagytermében, a 14. Szabadkai Levéltári Nap rendezvényén. A nemzetközi levéltáros konferencia témája ezúttal a következő volt: Kinek van szüksége a levéltárra?)